

N. Horváth Béla

Az írástudók árulásai

Veres András: Kosztolányi Ady-komplexuma

Tanulságos lenne összegyűjteni és értő szemmel, elfogulatlanul, mondhatni tárgyilagosan és preconcepciók nélkül végigolvasni azokat a vitákat, amelyeket a XX. századi magyar irodalom klasszikusai vagy mára már feledett, elfelejtett írói-költői folytattak. Nem lenne nagy meglepetés, hogy irodalomról esett a legkevésbé szó. Az igazán nagy, szerteágazó és virulens vita a népiek és urbánusok között nyilvánvalóan nem az irodalomról szól. Ez a máig meghaladhatatlan – sőt, napjainkban újraéledt, új félelmekkel és ellen-szenvekkkel, gyűlölettel telt – szembenállás nem a mű, az irodalmi alkotás esztétikumáról, konstituálódott világmépről szólt, hanem arról a világmépi-világnézeti konfliktusról, amely polarizálta az ország modernizációs szükségletéről, kényszeréről vallott felfogásokat. Mai szemmel is tanulságos – az is lehet, hogy megszívlelendő – valós és fatálisan elhibázott, valószerűtlen elképzelések fogalmazódtak meg neves írók tollából is, hogy a nyugati, az angolszász vagy a német kulturális, gazdasági orientációt kövesse-e az ország, vagy a keleti-turáni formához és értékrendhez nyúljon-e vissza. Az orosz bolsevizmus és a modern, nyugat-európai (nem manchesterianus) kapitalizmus között van-e harmadik út. Képes-e a magyar gazdaság egy tradicionális gazdálkodási formára építve modernizálódni, megújítva alkalmazni a hagyományokban gyökeredző kultúráját, közösségi értékorientációját. És természetesen: kiből lesz a középosztály, ki fogja kiterjeszteni a politikai hatalom bázisát, és milyen értékrend mentén.

Ugyanerről szóltak a „lélektani” viták is. A harmincas években az „ezernyifajta nép-betegség” társadalomlélektani projekciója a gyereknemzés, a szaporodás megtagadása, az egyke. Mégsem lélektani, netán szexuálpszichológiai okok indukálták a folyamatot, hanem az egészségtelen agrárszerkezet, a földbirtokok súlyos aránytalansága. Az Ormánság, a Sárköz pusztulását a modernizáció megoldatlansága, a struktúraváltás hiánya okozta. Az 1970-es évek „éljük magunknak” vitájában is a modernizációról vallott felfogások különbsége osztotta meg az irodalmat. A közösségi (népi, nemzeti) értékrend és a modernitás egyéniségközpontú világmépe ütközött össze, anélkül, hogy a tanulságok beépültek volna akár az oktatási rendszerükbe is. Hisz nyilvánvaló, az egyéni kvalitások és felelősség az érvényesülésért megférnek a nagyobb nyelvi, kulturális közösséghez tartozás identifikációjával.

Az „igazi” irodalmi vitákat sem az esztétikai különbözőség preferenciái mozgatták döntően. Az 1928-ban Erdélyi József verseskötete kapcsán kirobbant vitában is a modern polgári kultúra, annak társadalom- és egyéniségfelfogása ütközött a tradicionális, kollektív értékrendet és beszédmódot képviselő kultúrafelfogással. Ignotus Pál Erdélyin a modernitás értékrendje jegyében kérte számon a polgári kultúra rekvizitumait, holott *Az utolsó királyság* költője egy másfajta kulturális modell mentén gondolta el a társadalmi fejlőd-

dést megalapozó kulturális, nyelvi eszközrendszer. Az ezredforduló kanonizációs vitáiban a „nyelvi megelőzőség” és a „képviselési beszédmód” olyan metaforák, amelyek ugyan a nyelvfilozófia mentén fektetnek le esztétikai kritériumokat, valójában azonban jól érzékelhető a kontinuitás a korábbi diskurzusok társadalomfelfogásának polarizációjával. A tradicionális, a közösségért, annak szellemében, nevében, képviselőjeként, alteregójaként megszólaló beszéd történetileg másfajta társadalm szerkezet szükségleteiből fakad, mint a közügyet nem etnikai kontextusban értelmező, arra sajátosan reflektáló, a közösséget a személyességben feloldó kifejezőmód. A kánon persze nem tisztán esztétikai képződmény. A kanonizációban és a rekanonizációban a társadalom- és hatalmpolitika olykor átsejlik, olykor alakító tényezőként jelenik meg a „tisztá” irodalmi vitákban is.

Egy híres irodalmi vita történetét mutatja be Veres András könyve, a *Kosztolányi Ady-komplexuma*. A magyar irodalom két meghatározó egyéniségének kapcsolatát, ellenszenvét, harcát dokumentálja ez a könyv, elismerésre méltó pontossággal, részletességgel, monográfiaként. Irodalomtörténetünk meglehetősen sok alkotói konfliktust feljegyzett (csak a nevezetesebbek: Berzsenyi–Csokonai, Petőfi–Vörösmarty, Babits–József Attila, Illyés–József Attila), ezekről azonban nem született önálló kötet, a monografikus feldolgozás igényével. A Kosztolányi-kritikai kiadást készítő Veres András úttörő vállalkozása nemcsak egy régi történet pontatlanságait, félreértéseit és torzításait oszlatja el, hanem jelentősen hozzájárul a Kosztolányi-képhez is. Sok-sok apró adatból, olykor csak a szakfilológusok emlékezetének mélyén lappangó egykori újságcikkből, emlékezesekből építi fel Ady és Kosztolányi kapcsolatának történetét és értelmezi *Az írástudatlanok árulása* Ady-képét.

Az olvasót némiképp mehökkenti a könyv címében szereplő „komplexum” szó. Egy felületes Ady–Kosztolányi-ismeret alapján is a „komplexus” szót gondolná a kettejük közötti bonyolult kapcsolatot tolmácsolni hivatott megnevezésként. Mégpedig azért, amit Veres András is ír a bevezetőben, a „komplexum” magyarázataként. A szokásos interpretáció szerint Kosztolányi pamfletjében nemcsak törleszteni akart Adynak az egykori sérelemért (ezt egyébként is már korábban megtette), hanem „*le akarta taszítani költőtársát arról a magaslatról, ahová a kultusz emelte*”. Azaz a pályakezdőként elszenvedett sérelem s a folyamatos gyűlölet Ady-komplexussá kövesedett, amelynek megoldását Ady halálának tizedik évében a költő- és vetélytárssal való leszámolásban vélte megtalálni. Veres András tévesnek és hamisnak tartja ezt a vélekedést, s így összegzi a pamfletet előidéző történeteket: „*Kétségtelen, Ady személyisége és költői sikerei fölöttébb ingerelték Kosztolányit, először amikor az ő pályája indult, később pedig, amikor már Ady halála után a korábnál is szélesebb kultusza támadt. A magyar irodalmi közlés súlyos elferdülését látta mindkét esetben. Többről van szó, mint személyes ellenszenvről, költői féltékenységről és versengésről vagy költészetfelfogásuk, művészi világképük ütközéséről. Kosztolányi számára ugyanis 1906-ban és 1929-ben egyaránt a magyar költészet jövője volt a tét.*” Világos a szerző szándéka, nem enged a pszichológizáló értelmezésnek, mivel a terminus óhatatlanul a pszichoanalízis kontextusát terjesztené ki e kapcsolatra. Másrészt a komplexum – mint mondja – a sokszínűséget és a bonyolultságot hivatott kifejezni. Ez utóbbi két jelző egészen biztosan ráillik az Ady–Kosztolányi-kapcsolatra, és nem csak 1929-ben.

Egy irodalmi legenda szerint a nagybeteg, a fájdalomtól és halálfélelemtől szenvedő Kosztolányit meglátogatta József Attila. A rák előrehaladott stádiumában már tehetetlen orvostudományt kiegészítő a fiatalabb költő a tapasztalat magabiztosságával jelentette ki: neked analízisre van szükséged. Ez még Kosztolányit is felderítette. Ekkor már nem, de korábban biztosan segítette a pszichoanalízis Kosztolányit. Ferenczi Sándor asztaltársasághoz tartozott, s a klasszikus freudi tanok is megérintették, s nemcsak a pályakezdő

költőt, hanem a regényíró is. Nem lenne tehát eretnek gondolat az Ady–Kosztolányi-kapcsolat – a fiatalabb költő lázadása a beérkezett költőtárs és annak kultusza ellen – pszichoanalitikus interpretációja sem, Veres András azonban a klasszikus irodalomtörténeti módszert választotta, a filológia következetességét. Kellott ehhez bizonyos bátorság, hisz ő is tudja jól, ma az irodalomelmélet valamely irányzatának interpretációja számít igazi irodalomtörténeti teljesítménynek.

Az *írastudatlanok árulása* kétségkívül súlyos kijelentéseket tartalmaz, indokolt tehát az életrajzi, politika- és poétikatörténeti kontextus, amelybe belehelyeződik a huszonhárom év története. A különvélemény nem csinál titkot abból, mi volt az inspiráló ok: az Ady-kultusz. Kosztolányi kegyetlen nyíltsággal beszél a „vallásról”, a „mítoszról”. Arról, hogy hogyan tűntek fel sorra „*Ady bibliamagyarázói*”, hogy „*Dél előtt Ady-matinék voltak, délután Ady-délutánok, este Ady-esték.*” A politika természetesen kisajátította Adyt: „*Szemünkre lobbantották, miért nem követjük »Ady Endre tanait« s »miért nem váltjuk azonnal valósággá.*» *Általában nem mult nap, hogy ne nyilatkozott volna valaki, aki nálunk irodalomról nyilatkozni szokott: egy képviselő, egy államtitkár, egy püspök, egy vezérigazgató vagy egy bankár.*” A pamflet műfaja megengedi a túlzást, az ironiát, a gúnyt, Kosztolányi él is vele. A legellenzenvebb számára Ady küldetéstudata, messianizmusa és ebből fakadó politikai költészete. A homo aestheticus áll szembe itt is a homo moralissal. Ez a gyökeres ellenszenv magyarázza túlzó értékítéletét is: „*Politikai verseit többnyire megrendelésre írta a napilapok tárca-rovatába, vagy a Galieli-kör március 15-iki ünnepére, mintegy versenyezve Ábrányi Emillel, aki ezen a napon csengőbb rímekben és ötletesebb formában a másik, jobboldali táborot szolgálta ki.*” Nincs Ady költészetének olyan szegmense, amit ne illetne súlyos kritika. A pamfletszerző kijelenti, hogy a költőtársnak nincs ízlése, a Léda-versekről, hogy „*vidékiek trubadúrhangja*”, szegényesek a művészi eszközei, „*iskolát nem teremtett, nincsenek tanítványai, követői.*” És a legsúlyosabb: „*Kevés költő hagyott maga után annyi selejtest, művészileg idéltet és modorost. Mégis jelentős tehetség volt. Maradandót alkotott azzal a harminc-negyven verssel, amely pályája szerencsés termésének köszönhető. Nem tündököl a lángész kápráztató fényével. Helye nincs is se Petőfi, se Arany, se Vörösmarty, se Berzsenyi mellett, csak az érdekes, csonka nagy tehetségek között.*” Zseniálisan gyilkos megállapítás.

Elemző magyarázatot a múlt adhatott csak a súlyos vádak értelmezéséhez, Veres András tehát visszanyúlt a múltba, az Ady–Kosztolányi-kapcsolat kezdetéhez. Szisztematikusan feltárta e történet minden rezdülését, eseményét, vonulatát és szereplőinek egymáshoz való viszonyulását. Bizony, az írók, költők, az irodalmárok is emberek. A bántás, a gonoszkodás, a törlesztés, a pozicionálás motivációja olvasható a konfliktus első, nyilvánvaló dokumentumából, Adynak Kosztolányi *Négy fal között* című, korai kötetéről írott kritikájában. Ady elhatárolódó és lesajnáló kijelentésében („*ő irodalmi író*”) nyilvánvaló a distancia: van a valóságra, az életre és van a műre, a művészetre magára reflektáló irodalom. Ezt ilyen mondatokkal támasztja alá: „*A szerelme is halálos álmom, s fogadok bármi pénzbe, hogy hús-vér asszony nincs egyetlen szerelmes verse mögött sem. [...] Emberi dokumentumokat nem kínál ő, mert nem kínálhat.*” S hogy elég mély legyen a szúrás, Kosztolányit Szász Károllyal rokonítja. (Amint majd a pamfletben Kosztolányi Adyt Ábrányi Emillel, korának jelentéktelen rímfaragójával.)

Persze, a másik oldalon is megvan a fegyverzet, csak talán kifinomultabb, elegánsabb. A Babits–Kosztolányi–Juhász Gyula-levelezés arról tanúskodik, hogy az *Új versekkel* beérkezett, az őket megelőző Ady nem egyszerűen konkurencia. Az utálkozást, a gyűlöletet alapvető esztétikai, világszerű különbségek is magyarázzák. Kosztolányi így ír Babitsnak 1908-ban: „*...a hájfejű burzsoák fejébe még mindig nem fér be, hogy több modern költő is van. Egyet szükségből, gúnyból udvari bohócul szerződtettek: Ady Endrét. A többiről csak kénytelen-kelletlen vesznek tudomást.*” Kosztolányi, aki egy időben *A Hét* és a *Magyar*

Szemle munkatársa is volt, így ír egy levélben a *Nyugatról*: „*A Nyugat egy kifejezetten anti-szimbolista, józan, racionális alapon álló, metafizika- és gondolatgyűlölő zsidó pártszövetkezet. Impotens rikoltozás rekedt torokkal. A szifilisztól berekedt torokkal. Hitem szerint ők sohasem csinálják meg az irodalmi forradalmat, mert erre nemcsak az erejük hiányzik, de hitük is, az állítani tudás bátorsága.*” Veres András a kijelentés antiszemita élet a szabadkai diákköri csatározásokra vezeti vissza, és az elhatárolódás szándékát érzékeli, a művészeteszmények különbségének kifejeződését.

A komplexum része a kölcsönös hatás, az időleges megbékélés is. Bár az egyezéseket Veres András kevésbé fontosnak tartja, mint a poétikai különbözőségeket. Mindenesetre mindkét költői pálya kezdetét a szecesszió érzékenysége, túlfinomultsága, idegessége és egyfajta megkésett szimbolizmus befolyásolta. Aligha véletlen, hogy a pamflet épp ezekkel a korai Ady-versekkel a legkíméletesebb és a legkíméletlenebb, az 1912–14 közötti művekkel. Mindkét költő szenvedett korának ízlésétől, műveltségfelfogásától, noha Kosztolányi nem tartotta megfelelőnek sem Ady francia nyelvtudását, sem olvasottságát, műveltségét. Mindketten vidékről jöttek Budapestre, de más és más élményvilágot hoztak, más családi háttérrel rendelkeztek.

A pamflethez vezető utat, az írás indítékait, a személyes okokat és világképi, világnézeti különbségeket, a torzsalkodásokat, az emberi kicsinyességeket, a kisebb-nagyobb áruházasokat felsorakoztatja a kötet. A legmeghatározóbb különbözőség, ami a két költőt szétválasztotta, és ami a pamflet megírásában is meghatározó volt, az a politikum. Kosztolányi ambivalensen viszonyult Ady korai verseinek magyarságképehez is, az azt színező messianizmust, vátesz szerepét egyenesen elutasította. Ady nagy ellenfele, Rákosi Jenő jubileumára írott köszöntőjében is így vonja meg elhatárolódását a politikától és a politikai irodalomtól: „...*az újabb költői nemzedéket végzetesen félreértette, nem ott, hol politikát keresett abban is, amiben nem volt más, mint a szavak önmagáért való költészete.*” (Igaza van Veres Andrásnak, ez az írás a maga nemében valóban újságírói és diplomáciai remeklés, elegendő elhatárolódás és udvarias dicséret, a szellem eleganciája.) A politika persze nehezen tűri a kívülállás némaságát, lelkesedni restségét, amit Kosztolányi életében a *Pardon*-korszak jelez. Belső munkatársa az *Új Nemzedék*nek, irreverenda antológiát szerkeszt és antiszemita cikkeket is ír. Közben a *Nyugathoz* tartozik, s amikor Babitsot és Móriczot 1919-es tevékenységük miatt kizárja a Petőfi Társaság, tiltakozásul, szolidaritást vállalva kilép. Ekkori, a *Nyugathoz* és a lap által képviselt szellemiséghez való viszonyát így értelmezi: „*Azt is tudják rólam, hogy hajlamomnál fogva egyenesen maradi, reakcionárius vagyok, mert nem hiszek az emberiség gyökeres haladásában, sem a demokráciában, sem a »világot megváltó« szocializmusban, amelyet mint pesszimista az újkor legszomorúbb kabaréjának látok. Mindez természetesen nem akadályozza, hogy az irodalomban őszintén ne érezzem magamat újtónak, vagy ha úgy tetszik forradalmárnak. Hiszen a politikai és az irodalmi forradalom legtöbb irónál nem esik egybe, sőt majdnem mindig szöges ellentétben áll.*” Elegáns kommentárt fűz mindehhez Veres András: „*Kosztolányi olyan illúzióba ringatta magát, hogy »utálja« a politikát, harcát az irodalomért vívja, az irodalmi élet belügyeként.*”

A pamflet címének áruházi azok az írástudók, akik az Ady-kultuszt gerjesztették. A kötet az Ady-kultusz természetét is leírja, amire alaposan ráillik Ignotus Pál iróniája: a kiközösítés után a kisajátítás következik. Amint Szabó Dezső satirikus aforizmává vált mondása is kifejezi e kultusz sajátosságát: „*A zseni meghal, eltemetik. Sírján dudva és barátok nőnek.*” Veres András rendkívül találó szövegekkel érzékelteti Ady egykori ellenfeleinek vereségét, fegyverletételét. Herczeg Ferenc támadását Szabó Dezső vitriolos gúnyjal teszi nevetségessé, Rákosi Jenőt válaszra sem méltatják. Ravasz László püspököt egy másik püspök írása semlegesítette, Makkai Sándor *A magyar fa sorsa. A vádlott Ady költé-*

szete című könyve. Makkai kötete a formálódó népi mozgalom egyik alpműve is. Amint Ady költészete is ilyennek tekinthető ebben a radikális társadalmi fordulatot követelő, jobb- és baloldali gondolkodású fiatal értelmiségi körben. Az Ady-kultuszt ugyanis nemcsak a szociáldemokraták és a *Nyugat* körei ápolták, alakították, hanem az a fiatalság is, amelynek irodalmi ízlését, társadalomképét Ady radikalizmusa alakította. A *Kosztolányi Ady-komplexuma* csak egy lábjegyzetben említi az *Iffjú szívekben élek. A magyarság hitvallása Ady Endre költészetének történelmi tanulságai mellett* című kiadványt, pedig a beérett Ady-kultuszt ez jelzi. A Bartha Miklós Társaság Ady-esteket szervezett, s a társaság szellemi arculatát is Ady és Szabó Dezső formálta. Az 1928. március 18–20-i Ady-ünnepséget előkészítő felhívásban így fogalmaznak: „A bennünk élő ifjú Magyarországot akarjuk kibontani, azt a szellemiséget, mely Ady Endre halhatatlan költészetéből életrevaló súlyos tanácsokat merített. Meg kell szólaltatnunk azt a népi eszmét, mely a zárt középosztály öntudatát az ifjúságban a magyar munkás és paraszttömegekért való szociális felelősségérzetté olvasztja át és az új magyar öntudat gerincévé és faji mélységek talaját egészségévé teszi.” Így épül az új, a társadalomformáló tudat Adyra. Lehet persze, hogy Kosztolányi írástudatlanjai a kurzus neofitáiban keresendők, ám vitathatatlan a pamflet megállapításának igazsága, az 1920-as évek végére Ady már nem csak divat volt, hanem „vallás”.

Veres András részletesen bemutatja a vitairatot, elemzi annak retorikai felépítettségét, fordulatait: kimutatja az egyes szöveghelyek szépirodalmi előfordulását is. Elemzi Kosztolányi szövegének nyelvi megalkotottságát, az Ady-hívők messianisztikus rajongásának szellemes kritikáját adva. Valóban ebben a részben kísért Karinthy szelleme, de nem annyira az *Így írtok ti*, mint inkább a *Hát bizony János*. Különösen ebben a részben: „Ámuldoztak azon, hogy mennyire valóra vált az a megrendítő jóslata, hogy egykor minden rosszul fog majd végződni. A csecsemő bölcsője mellett pedig akárki megjósolhatná, hogy az végül biztosan meghal és koporsóba kerül.” (Karinthy rendkívül találó gúnyrajzai ugyancsak *A Tollban* jelentek meg 1929-ben.)

„Ha figyelmesen olvassuk a szöveget, világossá válik: Kosztolányit nem előítéletesség vezeti, hanem radikálisan eltérő világgépe (és ennek belátása) gátolja meg abban, hogy érzelmileg azonosulni tudjon Ady költészetével” – írja Veres András, mintegy elhárítva a személyeskedés kicsinyességeit, az emberi irigység gyarláságait. A pamflet valóban két világgép és két költészet-típus szembenállásaként értelmezhető. Ebben Kosztolányi a politikumot, és az annak formát adó nyelvi eszközöket kárhozhatja leginkább. Ugyanakkor tény, Kosztolányi megfelelnek arról, hogy az általa is hivatkozott Petőfi költészete elválaszthatatlan a közéletiségtől.

A *Kosztolányi Ady-komplexuma* rendkívül szórakoztató, lebilincselő olvasmány. Meglehető sokatlan dicséret ez egy tudományos munka értékeléséhez, hisz gyakran a tudományosság a nehezen érthetőség szinonimája. A könyv műfaja – mint a címlapon olvasható – filológiai regény. Valóban, sokszereplős, szerteágazó történet bontakozik ki, amelyet a szerző jól követhetően rendez egybe, értelmezve-magyarázva a két költő nevezetes konfliktusát. Hatalmas mennyiségű adatot halmoz fel első és másodforrásokból. Újrafelfedez. Valószínűleg nem túlzás, hogy Veres András felfedezte magának Szabó Dezsőt (ezt mutatja a kötet megjelenése óta publikált Szabó Dezső-tanulmánya is). Szabó Dezső újra felfedezése rendkívül indokolt, hisz nézetei erősen hatottak a korszak számos alkotójára, gondolkodójára, Németh Lászlótól Erdei Ferencig. S ugyancsak az újrafelfedezés szándéka érezhető Kiss Ferenc *Érett Kosztolányijának* gyakori hivatkozásában. Ennek is ideje lenne.

A kötet nemcsak a két főszereplő portréját rajzolja meg vitájuk kapcsán, hanem számos mellékszereplő, kortárs is megjelenik. Írások, visszaemlékezések szólnak bátor, gerinces kiállásról és emberi gyengeségekről, bátortalanságról, kicsinyességről, hazug-

ságról, csalásról. Nincs ezen mit csodálkozni, hisz az irodalmat is emberek teremik, akik olykor gyengék, hataloméhesek, pénzsóvárok, nőcsábászok, alkoholisták, irigyek, hiúak, kicsinyesek, önzők stb. A regény az emberről szól, a filológiai regény a művészetekben, az irodalomban élő emberről. Rendkívül olvasmányos és tanulságos Kosztolányiné esete Bécsben, aki elszólja magát óvatlanul, hogy mit is gondol férje valójában a *Pardon*-cikkekről. Amint az az eset is, ahogy Kosztolányi meg akarja szerezni Babits támogatását a pamflethez, hívó szavakat épít be, már a címmel is (ld. Babits *Az írástudók árulása*), s a cikket követő vitában Babits kihátrál Kosztolányi mögül. Az *Esti Kornél énekének* zseniális sorait („*Jaj, mily sekély a mélység / és mily mély a sekélység / és mily tömör a hígság / és mily komor a vígság.*”) Babitsnak az Ésti Kornélról írott elmarasztaló megjegyzése ihlette: „*Néha majdnem mindegy, miről beszél; szívesen megbocsátjuk pózait, észre sem vesszük koronkénti hígságát...*” Erre válaszolt Kosztolányi az *Esti Kornél énekével*, s majd az *Ellenvélemény* című cikkével: „*Csak eszközeink vannak, céljaink nincsenek. Minthogy pedig céljaink nincsenek, az eszközöket tökéletesítjük, azokat emeljük céllá.*”

(Balassi Kiadó, 2012)